

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН

АНДРЕЄВА Наталія Сергіївна - студентка 4 курсу економіко-правового факультету
Донецького національного університету

УДК 347.628.42

В статті виділені найбільш суттєві ознаки фактичних шлюбних відносин, сформульовано визначення фактичного шлюбу, розроблено пропозиції щодо вдосконалення сімейного законодавства України з урахуванням досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин в зарубіжних країнах.

Ключові слова: жінка, чоловік, фактичні шлюбні відносини, фактичний шлюб.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На сьогодні фактичні шлюбні відносини стають все більш розповсюдженим явищем в Україні. Варто зазначити, що зростання їх кількості пов'язано не тільки із тим, що громадський осуд відносин без реєстрації шлюбу поступово зводиться нанівець, та все більш розповсюдженою стає думка про те, що перед укладенням шлюбу варто перевірити свою готовність до сімейного життя, пройти своєрідний дошлюбний випробувальний строк, не в останню чергу популярність фактичних шлюбних відносин викликана тим, що Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. [1] (далі – СК України) у ст. 74 закріпив, що майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або у будь-якому іншому шлюбі, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором

між ними, тим самим формально прирівнявши майновий статус осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, до майнового статусу законного подружжя. Проте відсутність законодавчо закріпленого поняття та ознак фактичних шлюбних відносин призводить до того, що при встановленні факту проживання однією сім'єю жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, що є необхідною умовою для вирішення питання щодо правового режиму майна, набутого ними за час спільного проживання, виникають численні складнощі, адже суди у кожному конкретному випадку по-різному тлумачать поняття фактичних шлюбних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття

Проблемні аспекти фактичних шлюбних відносин були предметом наукових праць таких вітчизняних і закордонних цивілістів, фахівців у інших галузях юриспруденції, як М. Босанац, М. М. Дякович, І. В. Жилінкова, Т. С. Кириченко, З. В. Ромовська, Н. Н. Тарусіна, С. Я. Фурса та ін. Однак, єдиного підходу щодо поняття та ознак фактичних шлюбних відносин цими науковцями вироблено не було.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є визначення поняття та ознак фактичних шлюбних відносин, розробка пропозицій з удосконалення сімейного законодавства України з урахуванням досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогоднішній день для позначення поняття фактичних шлюбних відносин використовуються різні терміни: «громадянський (цивільний) шлюб», «співжиття», «конкубінат», «фактичний шлюб». Щодо першого з цих термінів – «громадянський (цивільний) шлюб» – варто зазначити, що його використання є помилковим, і пов'язано із тим, що оскільки до 1917 р. в Україні визнавалися лише церковні шлюби, а громадянські (цивільні) при цьому не допускалися, то й після 1917 р. люди за звичкою й досі вживають термін «громадянський (цивільний) шлюб», розуміючи при цьому фактичні шлюбні відносини. Термін «співжиття» також є невдалим, оскільки він є більш широким, і під ним можна розуміти сумісне життя будь-яких осіб в одному житловому приміщенні. В. І. Данилін та С. І. Реутов також відзначають, що хоча в юридичній літературі нерідко фактичні шлюбні відносини визначають як співжиття чоловіка та жінки, як легковажний зв'язок, це є, на їх погляд, неправильним. Фактичні шлюбні відносини, на думку цих науковців, – це більш-менш тривалі і стійкі стосунки чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство; як правило, виникають між особами зрілого віку (від 25 до 50 років) [2, с. 54].

Сербський учений М. Босанац запропонував класифікацію позашлюбних союзів. За ознакою тривалості автор розрізняє три типи союзів: випадкові позашлюбні статеві зв'язки; тимчасові позашлюбні союзи; конкубінат. Конкубінатом автор пропонує позначати стійкі тривалі союзи чоловіка та жінки, які не мають наміру формально закріпити свої сімейні стосунки. Це явище, на думку автора, характеризується неформаль-

ним виникненням, міцними відносинами між партнерами, які усвідомлюють легкість не потребує формальностей розриву [3, с. 53]. Однак, у цій класифікації немає місця досить розповсюдженим на сьогодні стійким тривалим відносинам чоловіка та жінки, які передують укладенню шлюбу, є своєрідним «іспитовим строком» перед ним.

Більш точним є термін «фактичний шлюб», який можна визначити як відносини між особами, які відповідають усім вимогам та умовам, необхідним для укладення шлюбу, але не зареєстровані у встановленому законом порядку. Термін «фактичний шлюб» відображає зміст поняття, яке він позначає: хоча юридично шлюбу не існує, оскільки відповідно до положень СК України єдиною формою шлюбу, який визнається законом, є шлюб, зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану, фактично між чоловіком та жінкою складаються відносини, притаманні шлюбу.

І. В. Жилінкова дотримується думки щодо необхідності введення терміну «фактичний шлюб» до законодавства. Це дало б змогу, на її думку, уникнути використання хибного терміну «громадянський (цивільний) шлюб». І. В. Жилінкова також вважає, що фактичні шлюбні відносини за своєю суттю – це шлюбні відносини, які не мають державного визнання та реєстрації [4, с. 251].

У ст. 74 СК України закріплено юридичну конструкцію «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі». Однак, варто зазначити, що ця конструкція не відповідає загальним правилам нормотворчої техніки, а саме вимогам щодо лаконічності та водночас ємності юридичних термінів та конструкцій. Доцільним було б закріплення замість цієї громіздкої конструкції терміну «фактичне подружжя».

На думку З. В. Ромовської, призначення законодавчого визначення полягає у тому, щоб сконцентрувати увагу на визначальних ознаках певного явища [5, с. 85-86]. Тому визначення фактичних шлюбних відносин варто зробити, виходячи з їх основних ознак. У якості першої ознаки фактичних шлюбних відносин можна виділити їх різностатевість. У ст. 74 СК України закріпле-

но, що саме жінка та чоловік «проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі». Однак, нерідко висловлюються думки щодо необхідності надання правової охорони й одностатевим відносинам. На підтримку цієї точки зору висловлюється наступний аргумент: заборона одностатевих шлюбів є дискримінацією, порушенням конституційного принципу рівноправності громадян. Крім того, звертаються до досвіду зарубіжного законодавства. Так, у Франції (ст. 5151, 5158 Цивільного кодексу Франції), Бельгії (ст. 1475 Цивільного кодексу Бельгії), Швеції (Закон «Про зареєстроване партнерство»), а також деяких інших розвинених країнах, одностатеві союзи визначаються та охороняються так само, як і фактичні шлюби різностатевих осіб [6, с. 160]. Європейський суд з прав людини захищає права гомосексуалів на основі норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. про невтручання в особисте життя та недопущення дискримінації. Однак, немає практики щодо вирішення справи на користь гомосексуалів на підставі норм про повагу до сімейного життя, хоча на підставі цих норм захищались інтереси гетеросексуальних пар, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах [7, с. 25]. Окрім того, варто зазначити, що українське суспільство не готово визнати одностатеві союзи та надати їм захист. Про це свідчить статистика: близько 72 % українців негативно ставляться до представників секс-меншин [8]. Тому можна зробити висновок, що на сьогоднішній день доцільною є правова охорона лише гетеросексуальних фактичних шлюбних відносин.

С. Я. Фурса та М. М. Дякович у якості ознаки, притаманної фактичним шлюбним відносинам, називають строк перебування у фактичних шлюбних відносинах. Варто звернути увагу на те, що ст. 74 СК України не закріплює строк проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу, після настання якого було б можливим вважати, що особи перебувають у фактичних шлюбних відносинах. С. Я. Фурса пропонує застосовувати строк у 10 років [9; - с. 8]. М. М. Дякович звертає увагу на те, що

строк повинен бути не меншим 3 років [10, с. 16]. У таких країнах як Бельгія, Нідерланди, Шотландія, Франція строк на законодавчому рівні не встановлений. В Австралії він складає 6 місяців, у Німеччині – 1 рік, у Новій Зеландії – 3 роки, в Ісландії – не менше 5 років [6, с. 166]. А. Цірат та О. Сліпченко відзначають, що «суди не використовують строк як суттєву умову визначення факту спільного проживання однією сім'єю», і, виходячи з аналізу судової практики, з думкою цих науковців можна погодитись [11, с. 18]. Обрати якийсь конкретний строк у якості загального еталону надзвичайно важко, оскільки слід враховувати специфіку кожного випадку: одні пари, перебуваючи у відносинах менше року, вже склалися як стійке сімейне утворення, а відносини інших, хоча й тривають більше 10 років, не мають стійкого усталеного характеру, що притаманний для фактичних шлюбних відносин. Тому все ж таки питання строку варто залишити на розсуд суду.

М. Босанац зазначає, що конкубінат може належати до неанонімних союзів чоловіка та жінки. Тобто можна виділити таку суттєву ознаку фактичних шлюбних відносин як неанонімність – публічність стійких сімейних відносин чоловіка та жінки, відсутність приховування їх від оточуючих [3, с. 53].

У якості важливої ознаки фактичних шлюбних відносин також слід виділити намір встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу. Необхідність існування цієї ознаки обґрунтовується, зокрема, положеннями класичного римського права, які стосувалися конкубінату. Так, давньоримськими юристами зазначалося, що між співжиттям та наміром створити шлюбні відносини виникає наступний взаємозв'язок: співжиття само по собі не породжує шлюб, але виправдовується наміром встановити шлюбні відносини (*affectio maritalis*), без якого воно було б лише блудним зв'язком [12, с. 170].

Верховний Суд України (далі – ВСУ) виділяє таку ознаку фактичних шлюбних відносин як їх «усталеність». Відповідно до п. 20 Постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, ро-

зірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» від 21 грудня 2007 р. № 11 при застосуванні ст. 74 СК України, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної норми поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю [13]. Поняття «усталеність» у чинному законодавстві не визначено. Однак, можна зробити висновок, що про наявність усталених відносин, притаманних подружжю, свідчить спільне проживання, постійне ведення спільного побуту, взаємна турбота та піклування, наявність спільних дітей тощо.

Наступною ознакою фактичних шлюбних відносин є постійне спільне проживання фактичного подружжя. Цікавою для дослідження цієї ознаки є позиція ВСУ, виражена у постанові від 20 лютого 2012 р. у справі № 6-97цс11 [14]. Хоча суди трьох інстанцій вирішили за цією справою, що за відсутності такої ознаки фактичних шлюбних відносин як постійне спільне проживання чоловіка та жінки для встановлення наявності фактичних шлюбних відносин є достатнім лише доведення фактів постійного листування, обміну фотокартками, обговорення питань майбутнього спільного проживання, періодичних відвідин одне одного тощо, ВСУ фактично висловив правову позицію, що постійне спільне проживання є обов'язковою умовою для встановлення фактичних шлюбних відносин. Така ж позиція закріплена й у інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 травня 2012 р. [15]. Наявність такої ознаки, як постійне спільне проживання, є підставою для відмежування фактичних шлюбних відносин від такого явища, як «гостьовий шлюб» (visiting marriage), яке нерідко згадується у закордонній літературі, та означає відвідування партнерами один одного в окремі дні (наприклад, у вихідні) та роздільне проживання у всі інші дні [12, с. 171].

Ще однією важливою ознакою фактичних шлюбних відносин є спільне веден-

ня господарства. Під веденням спільного господарства слід розуміти задоволення повсякденних побутових потреб шляхом придбання продуктів харчування, приготування їжі, прибирання приміщення, прання одягу, придбання предметів спільного побуту тощо. Ведення спільного господарства не слід ототожнювати зі спільним бюджетом, однак, ведення спільного господарства свідчить про наявність спільного бюджету [7, - с. 165]. Тобто жінка та чоловік об'єднують свої кошти та частину їх витрачають на ведення спільного господарства. До цієї ознаки дуже близька така ознака, як взаємне матеріальне забезпечення та піклування. При цьому варто підкреслити таку характеристику цієї ознаки, як «взаємність», оскільки саме вона відрізняє фактичні шлюбні відносини від утриманських відносин.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок

Таким чином, можна виділити наступні найбільш суттєві ознаки фактичних шлюбних відносин: 1) у фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік (різностатевість); 2) відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою; 3) намір жінки та чоловіка встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу; 4) постійне спільне проживання; 5) ведення спільного господарства; 6) взаємне матеріальне забезпечення та піклування; 7) неанонімність (публічність) відносин, відсутність приховування їх перед третіми особами.

Для позначення поняття фактичних шлюбних відносин найбільш вдалим варто вважати застосування терміну «фактичний шлюб», який необхідно закріпити на законодавчому рівні. Замість громіздкої юридичної конструкції «жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі» доцільним було б закріплення терміну «фактичне подружжя».

Виходячи з наведених ознак, пропонується визначити фактичний шлюб як союз жінки та чоловіка, які не перебувають у

АНОТАЦІЯ

У статті виділено найбільш суттєві ознаки фактичних шлюбних відносин, сформульовано визначення фактичного шлюбу, розроблено пропозиції з удосконалення сімейного законодавства України з урахуванням досвіду правового регулювання фактичних шлюбних відносин у зарубіжних країнах.

SUMMARY

This article determines the most significant features of the actual marital relations, formulates the definition of the actual marriage. The proposals for improving the family law of Ukraine on the experience of legal regulation of the actual marital relations in foreign countries are determined.

шлюбі між собою або будь-якому іншому шлюбі, який характеризується їх постійним спільним проживанням, веденням спільного господарства, взаємним матеріальним забезпеченням та піклуванням, публічністю та наміром створити стійкі відносини, притаманні шлюбу.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 273.
2. Данилин В. И., Реутов С. И. Юридические факты в советском семейном праве / В. И. Данилин, С. И. Реутов. – Свердловск: изд-во Урал. у-та, 1989. – 156 с.
3. Босанац М. Внебрачная семья / М. Босанац; пер. с хорв.-серб. – М.: Прогресс, 1981. – 297 с.
4. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. – Х.: Ксилон, 2008. – 855 с.
5. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник / З. В. Ромовська. – К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
6. Выборнова М. М. Понятие и признаки фактического брака разнополых лиц / М. М. Выборнова // Актуальные проблемы российского права. – 2011. – № 2. – С. 159-167.
7. Килкэли У., Чефранова Е.А. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод / У. Килкэли, Е. А. Чефранова. – М., 2001. – 161 с.
8. Як українці ставляться до представників секс-меншин [Електронний ресурс].

– Режим доступу: <http://human-rights.unian.ua/441982-yak-ukrajintsi-stavlyatsya-dopredstavnikiv-seksmenshin.html>.

9. Фурса С. Я. Настільна книга нотаріуса: Сімейні правовідносини у нотаріальному процесі / С. Я. Фурса, Л. Ю. Драгневич, Є. І. Фурса. – К.: Ін Юре, 2003. – 352 с.

10. Дякович М. М. Правовий режим майна подружжя / М. М. Дякович // Довідник нотаріуса. – 2008. – № 2. – С. 15-16.

11. Цірат А. Спільне проживання без офіційного оформлення, але з юридичними наслідками / А. Цірат, О. Сліпченко // Юридична газета. – 2008. – № 10-11. – С. 18-19.

12. Стасюк В. Статус «гражданского брака»: как понимается этот институт современным обществом / В. Стасюк // Беларусьская думка. – 2009. – № 3. – С. 168-173.

13. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>.

14. Постанова Верховного Суду України від 20.02.2012 р. у справі № 6-97цс11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22207362>.

15. Щодо застосування окремих норм цивільного законодавства: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/9812-informaciyiny_list_vss_vid_15052012__64804-12_schodo_zastosu.html.